

W sumie książka Corrigan i Sayera pokazuje niemożność wyjaśnienia procesu rozwoju państwa, jeżeli badacze — jak dotychczas — ograniczać się będą do badania ewolucji instytucji, rozwoju armii czy biurokracji, a pomijać będą sferę praktyki kulturowej. Praca stanowi też istotny wkład w dyskusję na temat przejścia formacyjnego od feudalizmu do kapitalizmu, wskazując na rolę czynników instytucjonalnych i kulturowych w procesie wielkiej transformacji Europy.

ADAM CZARNOTA (Toruń)

Andrzej Walicki, *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, Clarendon Press: Oxford University Press 1987, ss. 465.

Prezentowana książka jest kolejną pracą wybitnego znawcy historii intelektualnej rosyjskiej i polskiej XIX stulecia.

Tym razem Andrzej Walicki podjął problem myśli prawnej liberalizmu rosyjskiego XIX i początków XX w. Jest to tym bardziej cenne, że zarówno nurt liberalizmu rosyjskiego, a szczególnie badania nad doktryną prawną są zaniedbane. Można nawet stwierdzić, że więcej się robi w tym zakresie na Zachodzie niż z tej strony Łaby, o czym decydują raczej względy pozamerytoryczne.

Dobrze się stało, że temat ten podjął wybitny znawca przedmiotu, najbardziej chyba znany z doskonałej pracy *W kręgu konserwatywnej utopii*. Pracy tej, jak i autora nie trzeba przedstawiać polskiemu czytelnikowi.

W omawianej książce poza obszernym, bo liczącym 95 stron wstępem, autor przedstawia i analizuje filozofie prawne sześciu zwolenników liberalizmu i praworządności, co stanowiło raczej ciekawy wyjątek na mapie rosyjskiej myśli polityczno-prawnej z charakterystycznym dla niej nihilizmem prawniczym, nihilizmem negującym znaczenie i wartość prawa, reprezentowanym zarówno na prawicy (konserwatywni słowianofile), jak i na lewicy — pojmującej prawo instrumentalnie jako narzędzie panowania klasowego.

Analizowani filozofowie prawa to B. N. Cziczerin (1828 - 1904), V. S. Sołowiew (1853 - 1900), Leon Petrażycki (1867 - 1931), P. I. Nowogrodsew (1866 - 1924), Bogdan Kostiakowski (1868 - 1920) i Sergiusz Hessen (1887 - 1950).

Cechą wspólną wszystkich analizowanych myślicieli było odmienne w stosunku do dominującego otoczenia pojmowanie prawa. Wszyscy oni z jednej strony walczyli ze wspomnianym nihilizmem prawniczym, z drugiej zaś z pozytywizmem prawniczym. Pomimo wyraźnych odrębności między reprezentowanymi przez nich koncepcjami filozoficznymi i teoretycznymi widać wyraźnie wspólny mianownik, wynikający z akceptacji określonych wartości z aksjologii liberalnej myśli politycznej oraz doceniania wartości, jakie niesie z sobą prawo.

Można mieć pewne wątpliwości co do umieszczenia w jednym rzędzie jako przedstawicieli rosyjskiego liberalizmu Leona Petrażyckiego i Bogdana Kostiakowa, ale to nie umniejsza wartości pracy jako istotnego wkładu do historii myśli prawniczej. Wydaje mi się także, że Walicki zbyt przecenia znaczenie nurtu liberalnego w życiu intelektualnym Rosji.

Reasumując należy stwierdzić, iż autor przedstawił niezwykle cenną próbę spojrzenia na koncepcje prawne z punktu widzenia ideologii.

ADAM CZARNOTA (Toruń)